

Els mitjans audiovisuals, laboratoris de la segona oralitat

Josep Gifreu

Catedràtic de Teoria de la Comunicació de la Universitat Pompeu Fabra
i membre de l'Institut d'Estudis Catalans

Presentació

Aquesta conferència no pretén ser gaire més que una glossa a una de les clarividents diagnosis de Joan Fuster sobre el present i el perquè de la situació de la nostra llengua i del nostre país.

Permetin-me començar citant unes paraules de Fuster pronunciades en una ocasió molt adient per als propòsits a què els convido: fou en ocasió de la inauguració el 1987 de les Jornades sobre la Llengua Oral als Mitjans de Comunicació Valencians, organitzades pel Consell de l'Institut de Filologia Valenciana a la Universitat de València.

Deia Fuster:

Els mitjans orals de comunicació, i particularment els audiovisuals, a tot arreu, avui, tenen més poder —parle de 'poder lingüístic'— que les acadèmies i les universitats.

I ho argumentava així:

Les llengües supervivents, si més no, al món occidental, intenten aguantar-se en els mitjans de comunicació orals, més que no en els escrits. Diré de seguida que 'llengües supervivents' són, en Occident, les que no són variants de l'anglès imperial.¹

1. A. FERRANDO (ed.), *La llengua als mitjans de comunicació*, València, Institut de Filologia Valenciana, Universitat de València, 1990, p. 12.

Les qüestions fonamentals de la meua dissertació queden ja plantejades. Com advertia l'Àlicia del país de les meravelles, el problema no és què signifiquen les paraules, sinó qui té el poder. És a dir, qui exerceix el poder a través de les paraules. Gosaria afegir: qui i com.

Aquesta conferència té dues parts diferenciades. En la primera, miraré de presentar un conjunt de reflexions per argumentar que estem passant d'una fase cultural d'arrel oral, però modificada ja profundament per l'impacte de l'escriptura, a una fase cultural on una nova oralitat comença a afectar les noves formes d'escriptura i de cultura.

La segona part estarà dedicada a suggerir algunes de les funcions generals dels mitjans audiovisuals com a «laboratoris» d'aquesta segona oralitat.

1. La transformació de la cultura oral

L'interès per l'estudi de la cultura oral és relativament recent. Lingüistes, estudiosos de la literatura i antropòlegs culturals es disputen els primers intents de convertir la llengua i la tradició orals en objectes científics. Abans d'ells, els diversos corrents romàntics del segle XIX europeu s'havien interessat pel passat de les cultures nacionals i especialment per una forma cultural anomenada *folklore* o *cultura popular*. Tanmateix, aquests científics socials moderns i altres d'assimilables (historiadors, sociòlegs, geògrafs, psicòlegs, etc.) parteixen d'una tradició pròpia que ja ha modificat profundament la cultura oral: parteixen d'una cultura directament afectada per l'impacte de l'escriptura i de la impremta. Això és sabut i no m'hi detindré.

Per avançar ràpidament en una hipòtesi d'aproximació a la transformació del que en podríem dir «el règim de l'oralitat» a conseqüència, no ja de l'impacte de l'escriptura i de la impremta, sinó sobretot de les *noves formes d'escriptura* (i de *lectura*) a partir de l'aplicació de l'electrònica a la comunicació humana, partiré dels estudis d'un autor ben conegut. Fa ara exactament vint anys, el 1982, Walter J. Ong, sintetitzava una llarga investigació sobre aquests temes en un petit gran llibre, *Orality and literacy: The technologizing of the word*.²

Un dels grans temes que aborda Ong en el seu llibre és com les formes de l'escriptura han reestructurat l'antiga cultura oral. Afegix que, curiosament, aquest

2. W. J. ONG, *Orality and literacy: The technologizing of the word*, Londres, Mtehuén & Co., 1982 (trad. a l'esp. per Angélica Scherp, *Oralidad y escritura: Tecnologías de la palabra*, México D. F., FCE, 1987).

interès ha estat suscitat per l'adveniment de l'era electrònica, la qual faria emergir, segons ell, una «oralitat secundària» per oposició a l'«oralitat primària» o anterior a l'escriptura.

Tracta d'«oralitat primària» l'oralitat d'una cultura que no té cap coneixement de l'escriptura o de la impressió. Avui dia, aquest tipus de cultura a penes existeix en sentit estricte, perquè totes les cultures tenen algun coneixement de l'escriptura i dels seus efectes. Tot i així, i en graus variables, «moltes cultures i subcultures, fins i tot en ambients altament tecnològics, conserven gran part dels motllos mentals de l'oralitat primària» (p. 20).

Per Ong, l'«oralitat secundària» és la corresponent a «l'actual cultura d'alta tecnologia, en la qual es manté una nova oralitat a través del telèfon, la ràdio, la televisió i altres aparells electrònics que, perquè puguin existir i funcionar, depenen de l'escriptura i la impressió» (p. 20). Es tracta d'una fase «extraordinàriament semblant a l'oralitat primària, i alhora clarament distinta d'ella». Com ella, l'oralitat secundària «ha generat un fort sentit de grup, ja que escoltar paraules parlades converteix els oients en un grup, en un vertader públic [...]. No obstant això, l'oralitat secundària origina un interès per uns grups immensament més grans que els d'una cultura oral primària: és el “veïnatge universal” de McLuhan» (p. 134).

Ens podem imaginar com és, com seria, una cultura oral «autèntica»? O sia, una cultura sense cap noció del text escrit, ni per tant cap possibilitat de pensar el món i la vida que no sigui a través del llenguatge oral? Per a la gran majoria de nosaltres, això és impossible. Per als alfabetitzats, les paraules són representacions de coses o d'estats de coses. Per als usuaris de la cultura oral, les paraules són únicament sons, cadències sonores i fluxos fonètics, més o menys discrets.

La importància i la naturalesa del so com a canal d'articulació i de transport de l'expressió dota dos òrgans fisiològics de la màxima rellevància expressiva i comunicativa: són l'aparell fonador i l'oïda. I com que el so no es pot detenir ni retenir, tota l'acumulació cultural descansa sobre els recursos limitats mnemotècnics de la memòria. Com diu Ong, un sap allò que recorda. Però, com podem recordar i transmetre el pensament, els valors o els coneixements acumulats? L'única resposta és «pensar coses memorables». En la cultura oral estricta, la repetició oral a través de pautes mnemotècniques esdevé el mecanisme cultural central. El procés cultural és inseparable del procés de comunicació. «El pensament ha d'originar-se segons pautes equilibrades i intensament rítmiques, amb repeticions o antítesis, alteracions o assonàncies, expressions qualificatives i de tipus formulari, marcs temàtics comuns (l'assemblea, el banquet, el duel, l'«ajudant» de l'heroi, i així successivament), pro-

verbis que tothom escolti constantment, de manera que et vinguin a la memòria amb facilitat, i que siguin formulats per a la retenció i repetició fàcils o amb alguna altra forma mnemotècnica» (p. 41).

A part d'aquesta característica general directament dependent del seu caràcter sonor i a conseqüència d'això mateix, la cultura oral presenta una sèrie de trets que Ong es dedica a comentar (v. el quadre 1) i que permetrien de contrastar amb les característiques emergents d'aquesta fase de la segona oralitat.

QUADRE 1

Elements del pensament i l'expressió propis de l'oralitat primària (segons W. J. Ong)

- 1) Acumulatius més que no subordinats
- 2) Acumulatius més que no analítics
- 3) Redundants i «copiosos»
- 4) Conservadors i tradicionalistes
- 5) Propers a l'experiència vital
- 6) De caire «agonístic» (expressen la lluita entre contendents)
- 7) Empàtics i participants, més que objectivament distanciat
- 8) Homeostàtics (busquen l'equilibri present)
- 9) Situacionals, no abstractes

Ara bé, sabem que la primera oralitat és ara només un substrat o estrat llunyà en la producció i la transmissió de les cultures contemporànies. L'impacte de l'escriptura, i sobretot de la impremta en l'anomenada *gal·làxia Gutenberg*, ha estat determinant en la pèrdua i la transformació d'aquests trets.

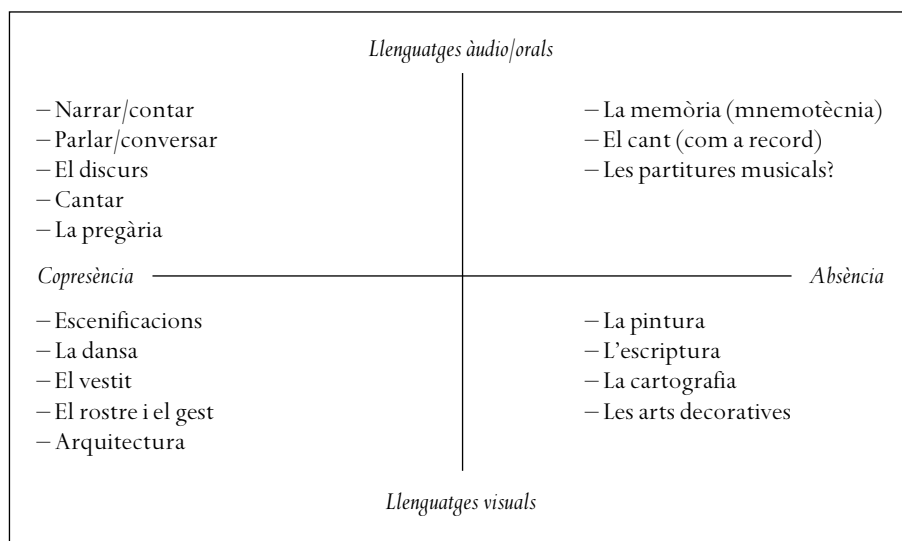
De tota manera, convindria afegir tot seguit una matisació important en dos sentits:

1r) L'escriptura transformà la cultura *oral* (de caràcter fonamentalment sonor i seqüencial) en una cultura *textual* (vinculada sobretot al camp visual i a la representació en mosaic). No estem ara en una nova cruïlla d'integració del camp visual i del camp oral/auditiu gràcies a les noves formes d'escriptura (audiovisual i hipertextual) que han originat els mitjans audiovisuals i multimèdia?

2n) Si aquesta tendència innovadora es confirma, no hauríem d'examinar com alguns dels trets específics de la vella cultura oral són ara reincorporats i revitalitzats per la convergència de llenguatges i canals en l'era electrònica i digital, de manera que podríem parlar amb propietat d'una *segona oralitat*?

Per avançar unes respostes en aquest sentit, proposo comparar i contrastar com han canviat els *contextos de comunicació* en la segona oralitat respecte de la primera, tenint en compte *dos eixos* de variables: segons el canal natural (oralitat/visualitat) i segons la situació dels interlocutors (copresència/absència). Tenim, així, diverses possibilitats comunicatives ubicades en quatre quadrants, en cada cas, segons s'exemplifica en els quadres 2 i 3.

QUADRE 2
Els contextos de comunicació en la primera oralitat

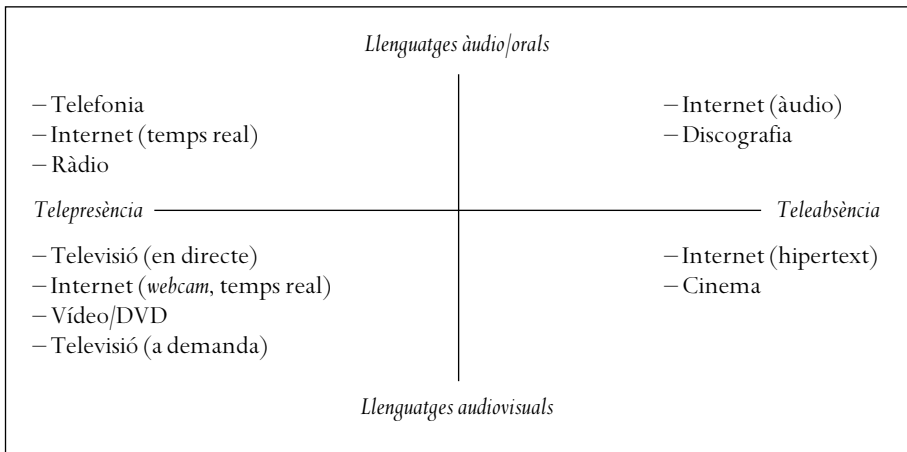
Algunes breus reflexions:

– Dels contextos de la primera oralitat (quadre 2), el quadrant de baix a la dreta és el realment innovador, sobretot per l'impacte de l'escriptura, que, junt amb la irrupció de la impremta, introdueix una nova fase irreversible de transició cap als nous llenguatges textuals.

– Però, curiosament, el següent salt qualitatiu és donat per la irrupció d'una nova tecnologia, l'electricitat aplicada com a suport de senyals i, per tant, d'informació. Les tecnologies de l'electrònica possibiliten la transició cap a una nova recuperació de l'oralitat en contextos de comunicació no subjectes a la copresència.

– Així, com podem observar en el segon mapa (quadre 3), les formes de comunicació oral es fan presents en tots els quadrants de la fase cultural compresa com a segona oralitat.

QUADRE 3
Els contextos de comunicació en la segona oralitat

2. Funcions dels mitjans audiovisuals com a laboratoris de la segona oralitat

La meua hipòtesi de treball aquí és que els mitjans audiovisuals, especialment la ràdio i la TV (a través de totes les seves modalitats), estan assumint un paper cabdal en la recuperació de la cultura oral com a forma predominant de la «nova» cultura popular mediàtica. És a dir, estan proposant-se com a laboratoris públics de discussió i reformulació dels dominis dels llenguatges àudio/orals, bé que «contaminats» fortament tant per l'escriptura com per la imatge.

Proposaré a continuació algunes de les funcions importants que poden atribuir-se als mitjans audiovisuals com a laboratoris d'aquesta fase de segona oralitat, o oralitat mediatitzada des de la telepresència i la teleabsència.

2.1. *Escenaris del poder de l'enunciació i de la narració*

Els mitjans audiovisuals (MA) s'han convertit en els principals narradors de la vida pública (i privada!). Són institucions professionalitzades a explicar històries a través de determinats gèneres i formats. Gràcies a aquesta activitat narrativa fan negoci i exerceixen influència.

Nosaltres connectem el televisor o l'aparell de ràdio i sabem que algú és allà, a l'«altra banda», sol·lícit al nostre requeriment. I és allà per explicar-nos alguna història que molt probablement ens afecta i ens interessa. Però, qui és aquest «algú»?

Tal com sosté la lingüística (des de Jakobson i Benveniste) i la filosofia dels actes del llenguatge (des d'Austin i Searle), tot discurs o text o narració porta les marques de l'enunciació. En el cas de la TV, per exemple, cada programa remet al present de l'emissió, a l'acte de l'emissió («sóc aquí»). El cas del directe televisiu (un noticiari, una retransmissió esportiva, una tertúlia...) és el paradigma del fet televisiu (com el directe en ràdio ho és igualment de la ràdio). El/la presentador/a d'un telenotícies encarna en ell/ella —a través de la seva presència en pantalla mirant l'espectador, donant la paraula, obrint les seccions...— el fet i el poder de l'enunciació. Dóna la veu, el rostre, els gestos i les paraules a la institució emissora. Té delegada la força del nostre interlocutor, al qual prestem atenció i credibilitat.

En definitiva, el poder de la narració implica el de l'enunciació, cosa que implica alhora definir un «nosaltres» (almenys implícit) des del qual se'ns adrecen totes i cada una de les actuacions discursives i narratives. És a dir, implica la creació permanent d'identitat i d'identificació, implica la pràctica discursiva de la inclusió i l'exclusió. Entre tots aquests mecanismes, l'ús institucional d'una llengua per un mitjà és una decisió fonamental, perquè implica una estructura generadora dels processos d'inclusió/exclusió.

2.2. *Testimonis i baròmetres del procés de [des]colonització*

En les ciències socials i humanístiques és un bon punt de partida considerar que totes les cultures i llengües contemporànies estan subjectes a uns processos interdependents de contacte i de conflicte. La història de la colonització moderna, originada des d'Europa, ha conduït a una fase de globalització imparabile, la qual suscita lluites específiques entre llengües. Les lluites entre llengües són de dues menes: les que malden per l'hegemonia i les que pugnen per la pura subsistència.

Doncs bé, en aquest camp de batalla específic, cada MA és un testimoni més o menys actiu en cada un dels dos fronts, i per això és un baròmetre de l'estat de colonització o descolonització d'una llengua i de les corresponents comunitats lingüístiques.

Des d'aquest punt de vista podríem fer una diagnosi ajustada a l'estat de la «normalització» (terme que evita el de «descolonització») del català, per exemple, només catalogant l'oferta de programacions de TV (o de ràdio) que es reben en els diversos territoris històrics. La situació a la Catalunya Nord és molt diferent de la del País Valencià; la de la ciutat de València, molt diferent a la de la ciutat de Barcelona; etc. Igualment, la simple observació de la llengua «institucional» de cada canal amb recepció significativa donaria la mesura de l'estat del català (per exemple, amb aquesta gradació de situacions: absència total, ús esporàdic, bilingüisme habitual, ús majoritari, ús habitual estàndard, ús dialectitzat, ús habitual amb «contaminació» fonètica, lèxica i/o sintàctica, etc.).

2.3. *Institucions de la socialització permanent*

Al costat de —i sovint en conflicte amb— la família i l'escola com a institucions bàsiques de socialització, també lingüística i cultural, els MA aconsegueixen avui funcions de socialització imprescindibles en les societats complexes postindustrials.

No insistiré en aquest punt, que ha estat àmpliament tractat per la sociolingüística i per la sociologia de la comunicació i la cultura. Destacaré només que les comunitats lingüístiques que no disposen d'un bon sistema, coherent i eficient, de mitjans de comunicació audiovisual, experimenten greus problemes almenys en tres àmbits d'acció:

- la transmissió cultural de la tradició pròpia, inclòs per descomptat el llegat oral i escrit en la pròpia llengua;
- la comunicació a l'interior de la comunitat, que comprèn almenys tres sub-àmbits: la comunicació entre generacions, la relativa als diversos registres i usos lingüístics, i la comunicació entre variants dialectals; i
- la innovació lingüística i cultural, des dels llenguatges d'especialitat fins a la creació artística.

2.4. Instruments d'integració de la immigració

En l'actual fase de mobilitat de col·lectius humans, sobretot dels immigrants procedents de molt diverses llengües i cultures que vénen per quedar-se i construir un futur, els MA adquireixen un valor afegit de gran interès.

Pel fet de ser públics (d'oferir representacions de caràcter públic) i en molts casos d'accés obert (la gran majoria de ràdios i canals de la TV generalista), els MA ofereixen oportunitats riques i variades perquè els immigrants puguin conèixer i entrar en contacte amb els costums i estils de vida dels nadius. Dos exemples: la telesèrie de TV3 *El cor de la ciutat* oferia una visió contrastada de la vida quotidiana en una barriada de Barcelona; per contra, el concurs *Operación Triunfo*, de TVE, oferia una mostra espectacular dels sentiments dels adolescents i joves espanyols.

Si en general això és així, en el cas de la integració lingüística em sembla encara més fonamental. Cert que l'immigrant pot tenir accés a algun canal o programa fet en la seva llengua. Però sap prou bé que li és imprescindible d'aprendre, per raons d'oportunitats de treball, de convivència o de futur dels seus fills, la llengua del país d'acollida.

La pregunta òbvia en el cas català és aquesta: quina és la llengua del país d'acollida dels immigrants que trien els territoris dels Països Catalans? Almenys des d'aquest punt de vista, el gran problema que tenim davant els col·lectius de la immigració és el de la llengua present i visible als MA, que no és el català, sinó el castellà.

2.5. Instàncies imprescindibles de l'estandardització

Parlant de MA hem de referir-nos a l'estàndard oral. En una cultura de segona oralitat, les llengües tendeixen a recuperar la preeminència de l'expressió oral, per bé que mediatitzada per l'impacte dels llenguatges de la impressió i de la imatge. Cert, els processos d'estandardització de l'escriptura no han estat debades. Al contrari, han estat una fase i una eina necessàries amb vista a garantir la comunicació comuna a través dels llenguatges derivats de l'oral, com són els escrits i els impresos. Pel que fa al lèxic, per exemple, el diccionari normatiu seria l'emblema d'aquesta necessitat centrípeta de l'idioma per evitar el doble fantasma que el conflicte entre llengües en un context colonial planteja: o bé la pura substitució o bé la dialectització progressiva.

La problemàtica relativa al procés d'estandardització del català en general, i del català oral en particular, ha estat àmpliament debatuda durant els últims anys. Dis-

posem d'aportacions teòriques i aplicades abundants i de qualitat, tant a partir de les contribucions d'estudiosos de la lingüística i sociolingüística (López del Castillo, Vallverdú, Ferrando, Polanco, Marí, Casanova, Salvador, Mollà, Lacreu, Bibiloni, Teruel, Dolç, etc.) com de les codificacions de normes d'estil (llibres d'estil) d'alguns MA, especialment TV3.

El problema urgent que planteja la cultura i la comunicació de la segona oralitat és l'elaboració i la negociació d'un estàndard oral composicional que pugui ser ràpidament incorporat i usat arreu dels territoris com a *registre formal estàndard de referència*. Aquest registre tendria a ser el propi dels *gèneres informatius* dels MA. A partir d'aquesta base de referència, caldria tenir en compte bàsicament tres contextos molt extrems d'actuació dels MA (lògicament, amb situacions intermèdies):

- l'ús d'un estàndard oral (fonètic i lèxic) per a les funcions predominantment informatives dels MA, equivalents en qualsevol tipus de MA (adreçat a un públic local, regional, nacional o al ciberespai);
- la incorporació en els altres gèneres de formes dialectals i de registres adients d'acord amb els propòsits del gènere, format i/o programa; i
- l'ús preferent de l'estàndard oral en les comunicacions destinades indiscriminadament al ciberespai.

3. Coda final

Acabo insistint en un punt que mereixeria molta més atenció, com és la importància del procés d'estandardització, autèntic baròmetre del procés més general de normalització. Algú ha plantejat si és primer un procés o l'altre, però, com el dilema de l'ou i la gallina, això no té solució teòrica. Només té solució pràctica, pragmàtica, a través de l'exercici del poder de descolonització.

M'agradaria acabar, com he començat, amb una citació de Joan Fuster. L'he triada referida a un problema que sembla menor. Jo no ho crec. En l'intermedi, he mostrat un fragment d'un gran èxit de TV3, que és la telecomèdia *Plats bruts*. Aquesta sèrie d'humor intel·ligent, ideada i dirigida per l'actor Joel Joan (i protagonitzada per ell mateix junt amb Jordi Sánchez i un magnífic estol d'actrius i actors), ha estat sovint blasmada pel seu to frívol o pel llenguatge groller i algunes vegades poc «normatiu». Convindria reflexionar sobre el perquè del seu èxit (entorn d'un milió de telespectadors en cada episodi) i la vàlua d'una proposta emblemàtica per incorporar els nous estils, comportaments i argots de les joves generacions al bagatge d'una televisió catalana normalitzada.

En un sentit similar, parlant fa quinze anys del que representaven els grups musicals de La Trinca o Els Pavesos, Joan Fuster escrivia: «La xaroneria o “xavacanería” ha estat, històricament parlant, un punt de salvació per al català, com per a totes les llengües postergades. Si suprimir Pitarra —o Escalante— és una imaginària història del català, potser ni jo escriuria avui en català ni el meu lector em llegiria.»³ I jo afegeixo: potser si no haguessin programat a TV3 *Plats bruts*, vostès no estarien aquí interessant-se per com els mitjans audiovisuals són laboratoris de la segona oralitat catalana (o no).

Per tant, moltes gràcies a *Plats bruts* i a vostès.

3. J. FUSTER, «Per a una cultura catalana majoritària», a A. FERRANDO (ed.), *La llengua...*, p. 164.